

PRILOG POVIJESTI ŠIBENSKIH HODOČAŠĆA U KASNOM SREDNJEM VIJEKU

Josip KOLANOVIĆ

Hodočasnik pripada slici srednjovjekovnog društva isto tako kao i vitez, redovnik ili seljak pritisnut neimaštinom. U njemu se odražava srednjovjekovno poimanje svijeta i društva, vjerski mentalitet kao i niz drugih pojava gospodarsko-društvenog značenja srednjega vijeka. Razumljivo je stoga da suvremena historiografija pridaje dosta važno mjesto proučavanju srednjovjekovnih hodočašća.¹ U novije se vrijeme pojava hodočašća u srednjem vijeku proučava i interdisciplinarno tako da se osvjetljaju raznovrsni njeni vidovi (teološki, pravni, književni, gospodarski, hagiografski, povijesno-umjetnički) kako bi se dala što potpunija slika te pojave koja je odražavala oblike svakidašnjega života a pridonosila je i povezivanju različitih evropskih krajeva, pa prema tome i priopćavanju vrednota tadašnjega društva.²

Postoje različite tipologije hodočašća. Već je Dante Alighieri prema zemljopisnom mjerilu razlikovao *romei*, *palmieri* i *pelegrini*, već prema tome da li putuju u Rim, Jeruzalem ili k Svetom Jakovu u Compostelu.³ Sličnu tipologiju, no mnogo razrađenu donosi i *Lexikon für Theologie und Kirche* nadopunjujući kriterij pravca s moti-

1 Opći prikaz hodočašća s bibliografijom vidi kod P. A. SIGAL, *Les marcheurs de Dieu. Pèlerinages et pèlerins au Moyen Age*, Paris 1974; R. OURSEL, *Pèlerins du Moyen Age*, Paris, 1978. Usp. također R. ROUSSEL, *Les Pèlerinages à travers les siècles*, Paris, 1954; za rani srednji vijek: B. KÖTTING, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrt und Pilgerwesen in Antike und alter Kirche* (Forschungen zur Volkskunde 33-35), Münster, 1950; D. J. HALL, *Englisch Medieval Pilgrimage*, London 1965. Za područje Hrvatske, koliko mi je poznato, nema ni jednog rada koji bi se isključivo bavio ovom problematikom. Slovenski povjesničari su napisali dva vrlo temeljita i studiozna rada: F. GESTRIN, *Piranska popotovanja v 15. stoletju*, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 23, 1975, 74-80; J. STABEJ, *Staro božjepotniško Slovencev v Porenju*, *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, VI, Ljubljana, 1965, 141-216.

2 Takva je studija npr. *Le pèlerinage, Cahiers de Fanjeaux 15*. Izdanje Edouard Privat et Centre d'Etudes historiques de Fanjeaux, 1980. Usp. također V. i E. TURNER, *Image and Pilgrimage in christian culture, Anthropological Perspectives*, New York, 1978.

3 P. A. SIGAL, 4.

vima hodočašća.⁴ Du Cange u svome *Glossarium mediae et infimae latinitatis* pod riječima *peregrinatio* i *peregrinus* potvrđu za te riječi donosi navodima iz kojih se vidi i određena tipologija hodočašća: *vitam monachicam agere, peregrinatio indicta in poenam; peregrinationes in poenam* mogu biti *majores* (ad S. Jacobum, Romam et Jerusalem) i *minores, quae versabantur in invisendis oratoriis intra provinciam aut regnum positis*, zatim prema težini kazne *peregrinatio durior aut levior*: navodi i tzv. zamjenična i otkupna hodočašća (*peregrinationes certa pecuniae summa redimebantur*); nadalje, *peregrinationes pietatis causa, indulgentiae causa*.

Prema tome postoje hodočašća koja se izjednačuju s monaškim životom, zatim hodočašća koja su određena kao kazna za određene teže ili lakše prijestupe, osobito kod inkvizicijskog postupka (veća ili manja), hodočašća iz pobožnosti i radi dobivanja oprosta te takozvana zamjenična hodočašća kada polazi neka druga osoba ili otkupna, kada se namjesto zavjeta ili kazne isplaćuje određena svota novca.

Premda takve tipologije odražavaju motive i krajevne pravce hodočašća, ipak su preuske da bi se njima mogla u punini izraziti i osvijetliti pojava hodočašća u srednjovjekovnom društvu.

Radi razumijevanja te pojave, ovdje ćemo iznijeti osnovne pojmove ograničujući se isključivo na hodočašća kršćana.

Sam pojam hodočašća vuče svoje korijene iz Biblije Staroga i Novoga zavjeta. Hodočasnik je osoba koja ostavlja svoju zemlju i ide u Obećanu zemlju. Hebrej je izganik, emigrant, a prvi hodočasnik je Abraham. U novozavjetnoj teologiji hodočašće označuje čitav „narod Božji” koji je „na putu” prema kraljevstvu Božjem, nebeskom Jeruzalemu, iz čega je izvedena i cijela teologija o Crkvi kao hodočasnici.⁵ Premda se takvo poimanje zadržava sve do kraja 13. stoljeća, već u ranom srednjem vijeku hodočašće počinje označavati svojevoljni „odlazak na put”, u izgnanstvo radi askeze. Stoga je u širem značenju monaški i pustinjački život također hodočasništvo. Prisutno je i poimanje hodočasništva kao misionarskog ideala. S vremenom hodočašće počinje označavati put k nekom mjestu na kojem se na osobit način očituje „Božja prisutnost”, kao što su mjesta Isusova života, Rim, mjesta svetaca. I križarski ratovi, uz ideju svetoga rata za oslobođenje Palestine, nose u sebi i ideju hodočašća.⁶ Zamađu hodočašća osobiti poticaj daje ideja o oprostima (indulgencijama) povezanim za određeno mjesto ili neki pokornički čin te uvođenje jubileja, najprije 1300. godine u Rimu, a kasnije i u drugim mjestima. Takvo poimanje značilo je i zaokret prvotnog poimanja hodočašća od puta k

4 B. KÖTTING, *Wallfahrt, LThK* 10, 942–946. B. Köttling razlikuje hodočašća spomen mjesta (teofanije, angelofanije i mariofanije), hodočašća svecima, njihovim grobovima i relikvijama, hodočašća slikama svetaca.

5 Usp. V. SPICQ, *Vie chrétienne et pèlerinage selon le Nouveau testament (Lectio divina 71)*, Paris, 1972; usp. i M. H. VICAIRE, *Les trois itinérances du pèlerinage aux XIIIe et XIVe siècles, Le pèlerinage, Cahiers de Fanjeaux 15*, 17–41.

6 P. A. SIGAL, 9–12; M. VILLEY, *La Croisade. Essai sur la formation d' une théorie juridique*, Paris, 1942; P. ROUSSET, *L' idée de croisade chez les chroniqueurs d' Occident, Relazioni del X Congresso di Scienze storiche*, Roma 1956, sv. III, 546–563. E. DELARUELLE, *La croisade comme pèlerinage, Mélanges saint Bernard*, Dijon, 1954, 60–64.

mjestima „Božje prisutnosti”, k mjestima kojima Crkva udjeljuje neke povlastice (indulgencije) ili određuje „jubileje” (svete godine).⁷

Tim vjerskim motivima, osobito u kasnom srednjem vijeku, pridružili su se i drugi, kao što je želja za putovanjem, rekli bismo „turističko” značenje hodočašća.

Ima nekoliko osnovnih kategorija hodočašća, koja su osobito karakteristična za kasni srednji vijek.

Pokornička hodočašća obavljala su se radi „pokore” koja je bila određena bilo svečano i javno, bilo polujavno (u slučaju mjesnog župnika) ili privatno (kada ju je netko sam sebi nametnuo). Pojavom drugih „pokorničkih čina”, kao što je bičevanje, ova vrsta hodočašća se smanjivala.⁸ U tu vrstu hodočašća spadaju i ona koja su određena za pokoru prilikom inkvizicijskog postupka, ali samo kao dodatna kazna, i nju su izricali inkvizicijski sudovi određujući prema težini prijestupa tzv. veća ili manja hodočašća.⁹ Pokornička hodočašća bila su označena i u tzv. *Libri poenitentiales*.¹⁰

Hodočašća k svecima i marijanskim svetištima uvjetovana su širenjem kulta svetaca, njihovih relikvija i indulgencijama vezanim uz pojedina takva hodočasnička mjesta. Glavni razlog je prošireno štovanje relikvija, osobito od 11. stoljeća, kojima se pridavala čudotvorna snaga.¹¹ Stoga su uz ta hodočašća tijesno povezana i *hodočašća radi ozdravljenja*. S time u vezi je i svojevrсна „specijalizacija” pojedinih svetaca zaštitnika za određene bolesti ili druge nevolje.¹²

Premda su vjerski motivi u korijenu srednjovjekovnih hodočašća, ne smiju se previdjeti i drugi motivi koji su samostalno ili povezano s vjerskima utjecali na to da netko pođe na hodočašće.

Postoje tzv. *politička hodočašća* koja su poduzimali pojedini kraljevi ili knezovi kako bi opravdali svoje pothvate ili hodočašća u pojedina mjesta koja su postajala simbolom za političko opredjeljenje nekoga naroda.¹³

U posljednje vrijeme sve više se istražuje sociološko i društveno-gospodarsko značenje srednjovjekovnih hodočašća koja su imala veliki utjecaj na mobilitet srednjovje-

7 M. MACCARONE, L'anno santo a Roma e la storia dei anni santi 1300–1650, Rivista di Storia della Chiesa in Italia 32 (1978); Abläss u LThK 1, 46–54 i ondje navedena literatura. O jubilejima usp. E. DELARUELLE, La piété populaire à la fin du Moyen Age, *Relazioni del X Congresso di Scienze storiche*, Rim, 1956, sv. III.

8 P. A. SIGAL, 16–24. Usp. također F. VOGEL, Le Pécheur et la pénitence au Moyen Age, Paris, 1969.

9 J. DUVERNOY, Le registre d' inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers 1318–1325, Toulouse, 1965, sv. I, 157, 177, 181, 184, 187, 198; II, 524, 647; III, 1078.

10 C. VOGEL, Bussbücher, LThK 2, 802–806; C. VOGEL, Le pèlerinage pénitentiel, *Pelegrinaggi e culto...* 37–94; L. MAES, Mittelalterliche Strafwallfahrten, Festschrift für G. Kisch, Stuttgart, 1955, 99–118.

11 P. A. SIGAL, 25–33; *Pelegrinaggi e culto dei santi in Europa fino alla prima crociata*, Convegno del Centro di studi sulla spiritualità medievale 4, Todi, 1963.

12 P. A. SIGAL, ondje; J. HUIZINGA, *Jesen srednjega vijeka*, Zagreb, 1964, 172–176.

13 L. SCHMUGGE, „Pilgfahrt macht frei”. Eine These zur Bedeutung des mittelalterlichen Pilgerwesens, separat, 16–31.

kovnog društva. S time u vezi ističe se *turistička komponenta* hodočašća kao i utjecaj koji su hodočašća imala za ugled pojedinih društvenih slojeva. Već u 12 stoljeću engleski povjesničar i teolog Radulfus Niger ističe da mnogi idu na hodočašća „da vide i budu viđeni” („*Longas ineunt peregrinationes, ut videant et ut videantur*”), pa se postavlja i teza u proučavanju hodočašća da je „turist napola hodočasnik, a hodočasnik napola turist”. Ta „turistička” komponenta hodočašća u srednjem vijeku imala je i svoje gospodarsko značenje. Mnoge zemlje nastojale su privući hodočasnike ukidanjem carinskih mjera, stvaranjem niza gostinjaca na hodočasničkim putovima i davanju drugih povlastica. Velika hodočasnička središta postajala su i stjecište brojnih trgovaca robom.

S društvenog aspekta odlazak na hodočašće značio je i bijeg iz sive svakidašnjice srednjovjekovnog života. Tome je mnogo doprinosio i pravni položaj hodočasnika koji je u srednjem vijeku bio povlaštena osoba, pa su se na hodočasničkom putu bogataš i siromah, seljak i prelat osjećali pravno jednaki. U tom smislu hodočašća su imala silno značenje za pokretljivost srednjovjekovnog društva, stvaranje komunikacija i osjećaja sloboda pa L. Schmutge analizirajući pravni položaj hodočasnika i društveno-gospodarsko značenje srednjovjekovnih hodočašća postavlja tezu *Pilgerfahrt macht frei*.¹⁴ Valja također pridodati da su hodočasnički putovi važan činitelj povezivanja različitih krajeva i priopćavanja novih ideja. Ne bez razloga hodočasničkim putovima kreću se i širitelji krivovjerja, pa su pojedini pravci širenja tih ideja ujedno i putovi srednjovjekovnih hodočašća.

Čini se da su u kasnom srednjem vijeku takvi „izvanvjerski” motivi dobili veći zamah, pa se u literaturi 15. stoljeća hodočašća često opisuju kao obična putovanja iz razonode, čak i radi ljubavnih afera, što je uvjetovalo da oni koji su pristajali uz *devotio moderna* više ne cijene hodočašća. Zbog toga i Toma Kempenac piše da se rijetko posvećuju oni koji idu na mnoga hodočašća, a Fridrik van Heilo posvećuje toj temi poseban traktat *Contra peregrinantes*.¹⁵ Zbog toga se često žigošu naročito hodočašća žena: s padom prvotnih motiva sve više se pojavljuju tzv. zamjenična hodočašća, tj. kada netko plaća profesionalnog hodočasnika da mjesto njega putuje ili oporučno ostavlja legat da se odredi netko tko će zbog ispunjenja zavjeta ili molitve za dušu poći na hodočašće.¹⁶

Sam postupak hodočašća bio je ispunjen čitavim ritualom od pripreve, samoga polaska, dobivanja hodočasničkih znakova pa do dolaska na određite. U tu svrhu postojali su i posebni priručnici, „vodiči” za put, često i s rječnicima za hodočasnike kada odlaze u stranu zemlju.¹⁷ O hodočašćima svjedoče i „ex voto” koji su oni znali osta-

14 P. A. SIGAL, 41–47.

15 J. HUIZINGA, 162–163.

16 Y. DOSSAT, Types exceptionnels de pèlerins: l' hérétique, le voyageur déguisé, le professionnel, *Le pèlerinage. Cahiers de Fanjeaux* 15, 206–225.

17 Usp. J. STABEJ, nav. mj; i za strane hodočasnike koji su prolazili našim krajevima postojali su vodiči s rječnicima za snalaženje. Usp. K. JIRIČEK– J. RADONIĆ, *Istorija Srba*, II, Beograd 1952, 260.

vljati na mjestima na koja su putovali.¹⁸ Uz hodočasnička putovanja vezani su brojni putopisi kao i pjesme, što sve može poslužiti za upoznavanje toga vremena. U mnogim mjestima postojale su posebne bratovštine hodočasnika¹⁹, kao i razne bratovštine na putu i u mjestu u koje su hodočasnici dolazili.²⁰

Taj kratki prikaz motiva hodočašća, karakterističan za srednjovjekovnu Evropu, omogućuje nam da razmotrimo i naša hodočašća. Usporedba motiva, pravaca putovanja i svih ostalih pojedinosti vezanih uz hodočašća pokazuje da je mentalitet Evrope sasvim prisutan i u ovom našem podneblju. To ćemo ovdje kratko osvijetliti na primjeru šibenskih hodočašća u drugoj polovici 15. stoljeća.

IZVORI I METODOLOGIJA PROUČAVANJA HODOČAŠĆA

Izvori za proučavanje hodočašća kao pojave vrlo su različiti. To su popisi hodočasnika,²¹ različiti priručnici za hodočasnike, popisi hodočasnika sačuvani na mjestima hodočašća, ex-voto, podaci notarskih knjiga i dr. Ovdje se ograničujemo na izvore za povijest hodočašća Šibenika i dalmatinskih gradova.

Prvotni je izvor serija oporuka bilježničkog arhiva dalmatinskih gradova. Na temelju toga izvora je hodočašća Pirana u srednjem vijeku obradio slovenski povjesničar F. Gestrin.²² Osobe koje su odlazile na bilo kakav dug i neizvjestan put pravile su oporuke.²³ Oporuke su se sastavljale na tri načina:

1) sam bi oporučitelj sastavio oporuku te je dao ovjeriti kod bilježnika ili su, ako bi umro, to činili izvršitelji oporuke:

18 Usp. J. STABEJ, nav. mj.; P. A. SIGAL, 79–80.

19 O bratovštinama usp. P. A. SIGAL, 88–92. U Šibeniku je postojala posebna bratovština Sv. Jakova iz Compostele. Pod istim nazivom bila je bratovština u Zadru. Hodočasnički aspekt bratovština kod nas uopće nije ispitan. Usp. V. MIAGOSTOVICH, *L' avventuroso viaggio di Pietro Quirini, Zadar, 1903, 7.*

20 Usp. P. A. SIGAL, 88–92 i ondje navedena literatura na str. 154.

21 Jedan takav popis za kasnije razdoblje (17–19. st.) našao sam u Arhivu Hrvatske, Rukopisna ostavština J. Andrassy, kt 59 (*Navis peregrinarum*).

22 F. GESTRIN, nav. mj.

23 Prema Statutu Šibenika oporuke nije bio dužan praviti svaki građanin. To je morao činiti onaj koji je htio točno odrediti kako da se raspolaže njegovom ostavštinom. Čitava 5. knjiga Statuta posvećena je oporukama i pravnim pitanjima nasljeđa. Ipak, Šibenčani su pravili svoje oporuke ne samo kada bi se našli na samrti ili bili teško bolesni već i u drugim izvanrednim situacijama, kao što je odlazak u rat, na dugo putovanje i sl. Tako npr. 13. kolovoza 1465. potvrđuje se oporuka koju je šibenski plemić Šimun Tavelić vlastoručno napisao 16. lipnja 1464. „traiecturus patronus galee cruciate“. Historijski arhiv u Zadru, spisi šibenskih bilježnika, Karato Vitale 16/II, (ovaj svezak u daljem tekstu uvijek navodimo: HAZ, KV s naznakom nadnevka oporuke i folijom), 13. VIII. 1465, 222r; Dana 5. III. 1463. oporuku piše knežev pomoćnik (miles), šibenski plemić Toma Tomašević, „designatus patronus sive armator gallee de proximo armato Sibenici et cum Dei gratia cum ipsa galea traiecturus contra perfidos et crudelissimos Turcos“. Ondje, 112r; Ostoja Ruych također pravi oporuku „navigaturus cum galea armata ad pugnandum contra perfidos Turchos“. Ondje, 8. VI. 1464, fol. 208v; Juraj, sin Franje Šišgorića, pravi oporuku bojeći se opasnosti „al viazo de Levante... de la sancta Cruciat“. Ondje, 8. II. 1469, 286v.

2) oporuku je oporučitelj diktirao bilježniku²⁴ ili je na samrti pred svjedocima i svećenikom davao usmenu izjavu, koja je kasnije unesena u notarske imbrevijature, odnosno među ostale oporuke.²⁵ Konačno postoji i izmjena oporuke (codicillum).

Prvu kategoriju oporuka sastavljaju oporučitelji koji su osobno išli na hodočašće i u tu svrhu, prema tadašnjem običaju, sastavljali oporuku. Druga kategorija oporuka sadrži podatke o legatima među kojima oporučitelj želi da netko mjesto njega pođe na hodočašće.²⁶

Na temelju podataka iz oporuke možemo jednostavno statističkom metodom pratiti hodočašća srednjeg vijeka. Problem je ipak u sačuvanosti oporuka. U prvo vrijeme oporuke nisu bile zasebne knjige već su se unosile u imbrevijature zajedno s ostalim pravnim poslovima. Za Šibenik je kasnije izdana odredba da oporuke moraju biti u zasebnoj knjizi.²⁷ No, u pojedinim izvanrednim slučajevima, kao što je kuga, od toga principa ima izuzetaka.²⁸ Potrebno je istaknuti da prema statutu Šibenika nije postojala obveza izrade oporuke. Iz sačuvanih podataka vidimo da je npr. Kata, udova Bogdana Tičića, umrla na hodočašću u Assisi, i nakon njene smrti sastavlja se „breviarium testamenti” iz kojega saznajemo za njezino hodočašće.²⁹

Uz oporuke u notarskim spisima postoje i druge isprave iz kojih možemo saznati za pojedina hodočašća. Tako npr. osobe koje su bile u trgovačkom društvu obvezuju drugu stranu da za vrijeme hodočašća i dalje obavlja ugovoreni posao ili sklapa novo trgovačko društvo.³⁰ Nismo našli ni jednu ispravu u kojoj bi hodočasnici regulirali vođenje svojih (zemljišnih) poslova dok su oni bili na hodočašću. Još jedan izvor podataka o hodočašćima nalazi se u ispravi o izvršenju oporuke.³¹

24 Statut Šibenika V, 1–5 donosi odredbe o pravljenju oporuke. Oporuku koju je netko vlastoručno napisao („*in scriptis*”) donio bi na potvrdu bilježniku; ukoliko ju je sam diktirao, a bilježnik pisao, zvala se „*sine scriptis*”. Usp. HAZ, KV 19. VII. 1455, fol 79r („*testamentum quod dicitur sine scriptis*”).

25 Takve oporuke osobito prave stanovnici šibenskog distrikta pred tri svjedoka a župnik redovito daje izjavu pred bilježnikom. Nazivaju se „*breviarium testamenti*”. Usp. npr. HAZ, KV 12. VII. 1457, fol 121r: „*Breviarium testamenti quondam Margarite uxoris Radassini Bartulovich de villa Trobocuni...*”. Statut Šibenika V, 4.

26 U prvom slučaju, tj. kada netko sam ide na hodočašće, redovito svoju oporuku počinje riječima: „*timens periculum maris et improvisum mortis eventum, ut ita provideret de bonis suis*”, „*timens pericula itineris et dubitans intestatus decedere*”, „*timens quod varios casus et pericula quae sibi in tali peregrinatione occurrere possent*”... „*ne intestatus decederet*”... HAZ, KV fol 5r, 15r, 20v, 36r. U drugom slučaju, tj. kada ostavlja legat, obično stoji: „*Item ordinavit quod de suis bonis mitti debeant duo peregrini*”, „*Item voluit quod... debeat mittere unam personam ad...*” i sl. Ondje 94r, 290r.

27. Ta je odredba donesena 1463. godine i morale su postojati posebne knjige za inventare a posebne za oporuke. Međutim, takva praksa je postojala i ranije, kao što je slučaj za knjigu oporuka koju ovdje obrađujemo a počinje s godinom 1451.

28 Tako npr. šibenski notar Krsto, pok. Andrije (HAZ, sveščić pod signaturom 18/I – i), za razdoblje 27. II – 11. V. 1468. godine, kada je u Šibeniku vladala kuga, u istom sveščiću donosi 92 oporuke za koje kaže da su osobe „*infirme peste*” te samo 45 drugih notarskih isprava.

29 „*Defuncta in peregrinatione quam fecerat ad Assisium*”. HAZ, KV 18. VIII. 1455, 79v.

30 Biskupski arhiv u Šibeniku, sv. 263 (Notarska knjiga šibenskog bilježnika Antuna Campolonga), 28. II. 1446, fol. 20v–21r.

U ovom radu proučavamo hodočašća na temelju oporuka za godine 1451–1469.³² Međutim, i za to razdoblje nisu sačuvane oporuke iz 1459–1463. Proučavanje navedenih podataka daje nam određeni uvid u šibenska hodočašća druge polovice 15. st. No, i samo proučavanje tako ograničenog vremena i prostora (Šibenik) može nam pomoći da dobijemo određenu sliku o hodočašćima u kasnom srednjem vijeku u dalmatinskim gradovima: motive, društvenu strukturu, odredišta, kao i gospodarsku podlogu pojedinih hodočašća s obzirom na troškove puta i na imovno stanje onih koji idu na hodočašće ili ostavljaju legat da umjesto njih pođe netko drugi. Slika koju možemo dobiti analizom hodočašća pomaže nam da i s jednog specifičnog aspekta osvjetlimo srednjovjekovni život kao i da bolje upoznamo veze koje su u to vrijeme povezivale jedan dalmatinski grad s ostalom Evropom.

ŠIBENSKA HODOČAŠĆA 1451–1469.

Iz priložene tablice očito je da su hodočasnici iz Šibenika relativno najviše putovali u Rim (33,8%), dok su apsolutno najviše putovali u različita marijanska svetišta (Assisi, Loreto, Recanati, Trogir, S. Maria de Zachi) (48,5%). Grobovima svetaca šibenski hodočasnici putuju u Padovu – sv. Antunu, Bari – sv. Nikoli, Compostelu – sv. Jakovu, Vienne – sv. Antunu³³, Apuliju – sv. Bernardu³⁴, Zadar – sv. Šimunu. Svetačka ho-

31 HAZ, Martin Campbellis de Gaivanis, sveščić za god. 1488–1494, 5. VII. 1490, fol. 75. Usp. V. MIAGOSTOVICH, *Il nuovo cronista di Sebenico* II (1894), 81.

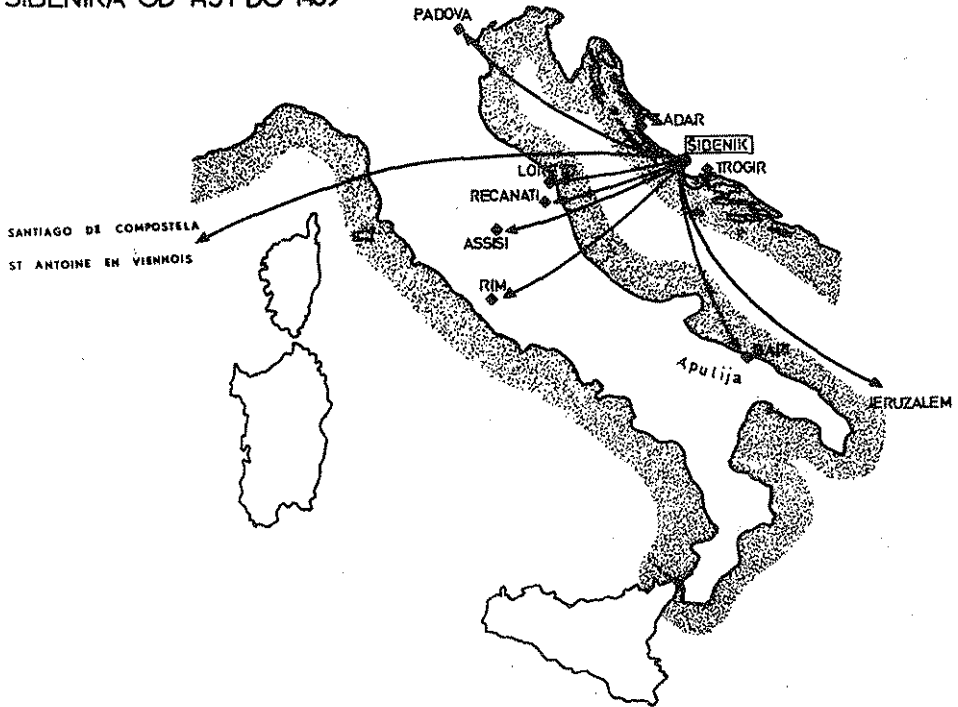
32 Te su oporuke sačuvane u knjizi koja se nalazi u Historijskom arhivu u Zadru među šibenskim notarima. Vodi se pod Karatus Vitale, sv. 16/II i ima fol. 5–292. Valja napomenuti da je velik dio oporuka pisao Karato Vitale, ali – što je očito prema rukopisu – oporuke su u istome svesku pisali i drugi notari. Oznaka da ima 5 – 292 listova, kako je naznačeno u najnovijem inventaru, nije sasvim ispravna. Naime, to je prvi i posljednji folio prema izvornoj folijaciji, ali unutar toga sveska nedostaju neke stranice, tako da svezak stvarno ima manje od 187 listova. Inače, među šibenskim bilježnicima nalaze se i druge oporuke. Ovdje ih navodimo prema inventaru: 3a. *Pietrobono Pagano* (1436–1437), fol. 1–26; 9c. *Christophorus Lovato* (1437–1439), fol. 1 – 28; 11/IIIb. *Ante Campolongo* (1440–1483), fol. 11–54; i4b. *Mate pok. Ivana iz Verone* (1449), fol. 1–2; 18/IIIa. *Krste pok. Anđrije* (1457–1484), fol. 1–138; 18/IVa. isti bilježnik, fol. 1–7; 18 IV f. isti bilježnik, fol. 1–13; 20. *Melkior Sabino* (1466–1467), fol. 1–70 isprave i oporuke zajedno; 21/IVa. *Grgur pok. Lovrinca de Dominicis* (1470–1494), fol. 5–249; 22c. *Danijel Campolongo* (1483–1487), fol. 1–55; 24a. *Nikola de Rubeis* (1489–1498), fol. 1–177 pritužbe knezu i oporuke. Godine u zagradama uz jedinoga bilježnika označuju vrijeme njegova djelovanja, a ne i vrijeme za koje su sačuvane sve oporuke.

Za cjelovitu analizu šibenskih hodočašća bilo bi potrebno detaljno pregledati sve te oporuke za 15. st. Ovdje smo se ograničili, iz sasvim praktičnih razloga, samo na jedan svezak, pa je i karakter ovoga rada samo „prilog“, a ne i detaljno proučavanje svih hodočašća Šibenika u 15. st.

33 Lokalitet „Vienna“ navodi se u oporuci ser Ivana pok. Petra de Larta koji je bio zapovjednik vojne posade u Šibeniku. On je ostavio legat da netko pođe „ad Sanctum Antonium de Vienna“. HAZ, KV 13. I. 1468, 267r. Još se jednom spominje taj lokalitet 18. VIII. 1467, fol. 260, kada jedan oporučitelj šalje kao dar „un ducato sia mandato a lo hospital de Santo Antone Viena“. F. GESTRIN taj lokalitet (Vienna) poistovjećuje s Bečom. Međutim, čini se da se ovdje radi o lokalitetu u Francuskoj u biskupiji Vienne. Naime, oporučitelj koji šalje dar svetome Antunu „Vienna“ neposredno prije toga ostavlja legat da netko pođe k Svetom Jakovu u Compostelu; a sveti Antun de Viennois se upravo nalazi na poznatom putu koji je kroz Francusku vodio u Compostelu (kod Arlesa). Naime, oko 1000. godine relikvije Sv. An-

dočašća (u koja ne ubrajamo sv. Petra i Pavla u Rimu) zastupljena su sa 27,5% od čega se najviše putovalo k svetom Jakovu u Compostelu (Santiago de Compostela), čak 16,2% od svih šibenskih hodočašća, odnosno 57,7% od hodočašća različitim svecima. Za hodočašća u Jeruzalem sačuvana su samo 3 podatka, odnosno 4,4% od svih hodočašća.

PRAVCI HODOČAŠĆA IZ ŠIBENIKA OD 1451 DO 1469

tuna pustinjaka donesene su u Francusku u crkvu St. Didier de-la-Mathe (biskupija Vienne) i konačno 1491. smještene u župnu crkvu St. Julien u Arlesu. On je bio zaštitnik protiv kuge i više crkava posvećenih sv. Antunu bila su mjesta velikih hodočašća. Usp. LThk 1, 667-668; P. A. SIGAL, 25; Le pèlerinage, *Cahiers de Fanjeaux* 15, 107, 199.

- 34 Ovaj lokalitet, gdje se nalazi crkva ili tijelo sv. Bernarda, samo s vjerojatnošću utvrđujemo. Naime, F. Gestrin čita „*ad visitandum ecclesiam sancti Bernardini in Agle*” (F. GESTRIN, 79) i taj lokalitet smješta u Oglaj. U šibenskim oporukama u tri slučaja se navodi „*...ecclesiam ubi est corpus sancti Bernardini*”, „*...a san Bernardin glorioso in Apulla*” i „*...ecclesiam sancti Bernardi ad civitatem Aquile*”. HAZ, KV 4. VI. 1456, 98v; 28. II. 1463, 215r; 25. X. 1468, 283. Budući da se na jednom mjestu kaže da jedan hodočasnik ode k sv. Bernardu „in Apulla e chef faza la via de S. Maria de Loreto in la Marcha” (HAZ, KV 28. II. 1463, 215r) držimo da je to u Italiji u Apatiji ili u Aquila degli Abruzzi.

Izbor pojedinih hodočasničkih mjesta svakako je uvjetovan općepoznatošću pojedinih hodočasničkih odredišta kao što su Rim, Jeruzalem i Compostela, zatim nizom hodočasničkih mjesta koja imaju određenu vezu s pojedinim svetištima u zemlji, kao što su Recanati i Loreto. Putovi hodočašća u Italiju (Marche), nadalje, poklapaju se s trgovačkim vezama koje u kasnom srednjem vijeku Šibenik održava s tim krajevima.³⁵

Kratko ćemo analizirati pojedina hodočasnička mjesta.

Rim je u srednjem vijeku najpoznatije hodočasničko mjesto koje tradiciju hodočašća na grobove sv. Petra i Pavla vuče od prvih vjekova kršćanstva. Hodočašća u Rim ponovno dobivaju zamah u 14. stoljeću kada su proglašeni prvi jubileji (1300).³⁶

Šibenski hodočasnici u Rimu posjećuju „*ecclesiam sanctorum apostolorum Petri et Pauli*”³⁷, „*limina apostolorum Petri et Pauli et alia loca devotionis*”³⁸ ili jednostavno „*in peregrinationem Romam*”.³⁹ Prema tome, putovali su ne samo na grob svetoga Pet-

PRAVAC GODINE	Š I B E N I K														PIRAN			
	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1464	1466	1467	1468	1469	Ukupno	%	Druga pol. 15. st.	%
RIM	1	3	1			4		1	4	2	2	1	4		23	33,8	46	28,04
ASSISI		1	1	2	3			2		1			2		12	17,6	56	34,1
KOMPOSTELA		2	2	1		6									11	16,2	2	1,2
RECANATI	1	1		1			1			2		1	1	1	9	13,2	8	4,9
LORETO	1		1			2				1		1	1		7	10,3	35	21,3
SV. BERNARD						1				1			1		3	4,4	1	0,6
JERUZALEM		1				1				1					3	4,4	1	0,6
BARI			1			1									2	2,9	-	-
PADOVA										1					1	1,5	3	1,8
SV. ANJUN DE VIENNOIS													1		1	1,5	1	0,6
S. MARIA DE ZACHI			1												1	1,5	-	-
ZADAR													1		1	1,5	-	-
TROGIR														5	4	5,9	-	-
U K U P N O	3	8	7	4	3	15	1	3	4	8	3	3	11	5	68			

U drugoj polovici 15. stoljeća iz Pirana je hodočastilo 164 osobe. Uz gore navedena mjesta putovali su i u Rijeku 7, Staru Goru 2, Ljubljanu 1, i Sv. Kuzmi i Damjanu 1.

35 O trgovačkim vezama Šibenika s Abruzzijem i Markama vidi J. KOLANOVIĆ, Izvori za povijest trgovine i pomorstva srednjovjekovnih dalmatinskih gradova s osobitim osvrtom na Šibenik (*Contralitterae*), *Adriatica maritima* Zavoda JAZU u Zadru, III. (1979), 125–132. U tim krajevima postojale su i posebne bratovštine Slavena. F. GESTRIN, Prispjev k kulturnemu življenju Slovanov v Markah v Italiji (XIV.–XVII. stoletje). *Spomenica Josipa Matasovića (1892–1962)*, Zagreb, 1972, 89–96.

36 P. A. SIGAL 99–109; B. KÖTTING, Le pèlerinage a Rome et le dévouement à l' Eglise, *Lumen Vitae* 13, 1958, 241–248; M. Romani, *Pelegrini e viaggiatori nell' economia di Roma dal XIV al XVII secolo*, Milano 1948.

37 HAZ, KV 20v, 32r, 95r, 131r, 267r.

38 HAZ, KV 102v, 255r, „*ad visitandum loca sancta*” 283v.

ra i Pavla (što je bio glavni cilj hodočašća) već su posjećivali i druge rimske bazilike i mjesta mučenika.

Već u 9. st. u Rimu su postojale *scholae*, što u to vrijeme označuje konačište ili gostinjac za određene nacionalne skupine.⁴⁰ U 15. stoljeću takav gostinjac dobivaju i Hrvati. Godine 1441. hrvatski svećenik Jeronim iz Potomlja na Pelješcu predvodi papi Nikoli V. delegaciju koja je zamolila papu da trošnu i gotovo zapuštenu crkvicu Sv. Marine na Ripetti daruje hrvatskoj koloniji u Rimu koja se — osobito zbog turskih pustošenja — povećala, te da dopusti gradnju gostinjca za siromašne hodočasnike iz domovine. Breveom *Piis fidelium votis* papa je udovoljio toj želji.⁴¹ Trideset godina kasnije, na molbu bosanske kraljice Katarine, koja je u Rimu uživala veliki ugled i kod samoga pape, Siksto IV. daje 1471. godine hrvatskoj koloniji veliki teren, a sama Katarina bogato obdaruje crkvu i gostinjac sv. Jeronima. Marija Mišljenović, žena iz kraljičine pratnje, svojim doprinosom gradi gostinjac za žene i obdaruje bolnicu sv. Jeronima. Tako se oko crkve pomalo stvara čitavo naselje koje se prozvalo Schiavonia (1496).⁴² Da su hrvatski hodočasnici dosta rano, svakako i prije 14. stoljeća, dolazili u Rim, svjedoči poznati tekst iz Danteove *Divina Commedia* gdje ekstazu sv. Bernarda u devetom nebu uspoređuje sa zanosom hrvatskog hodočasnika koji je došao na jubilej 1300. godine:

„Poput onoga koji možda iz Hrvatske
dođe da vidi našu Veroniku
pa svojom vjekovjećnom čežnjom nezasićen,
Kaže u misli, dok se pokazuje (rubac),
o Gospode moj, Isuse Kriste, pravi Bože,
tako li je, dakle, izgledalo lice tvoje” (Raj XXXI, 103).

Hodočašća u različita *marijanska svetišta* postaju brojnija osobito nakon 13. stoljeća kada se razvija marijanska ikonografija po crkvama te nastaje kult štovanja Marije kao zagovornice.⁴³ I davanje oprosta (indulgencija) onome koji pohodi određeno Marijino svetište također je pridonijelo povećanju broja hodočasnika u marijanska svetišta. Hodočasnici iz Šibenika najviše putuju u *Assisi* (17,6%). Podaci naznačuju da su oporučitelji ostavili legat da netko pođe *visitandum ecclesiam Sancte Marie de Assi-*

39 HAZ, KV 259v.

40 Tako su postojale *schola Scottorum*, *schola Saxonum*. Usp. P. A. SIGAL, 103. Postojala je tradicija da su i Ugri imali svoj gostinjac još od vremena kralja Stjepana. Naime, 1782. godine Kraljevsko vijeće traži od M. Vrhovca da potraži dokumente u javnim ili privatnim arhivima „ad elucubrandum fundationem Romae pro collegiata ecclesia et hospitio peregrinorum a S. Stephano rege olim institutum et subinde a Gregorio XIII—o ad antedictum Collegium Apollinare Germanico—Hungaricum una cum bonis ejusdem colegiatae ecclesiae ac hospitii peregrinorum translata”. Vrhovac je odgovorio da takve dokumente nije mogao pronaći. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, *Epistolae episcoporum* 138, 1.

41 G. KOKŠA, S. Girolamo degli Schiavoni (Chiesa nazionale Croata), Roma 1971; F. JURČEVIĆ, Putovima Italije, Vodič (Hrvatski tragovi u Italiji), Zagreb 1975, 139–142. R. A. ARONSTAM, Penitential Pilgrimages to Rome in the Early Middle Ages, *Archivum historiae Pontificiae* 13 (1975), 65–83.

42 Ondje.

43 P. A. SIGAL 133–136.

sio⁴⁴, što znači da je glavni cilj putovanja bila crkva Sancta Maria de Angelis. U nekim slučajevima samo se navodi da hodočasnik ide u Assisi bez potpunijeg određivanja crkve.⁴⁵ I jedan slučaj u kojem se označuje svrha putovanja u Assisi „*intendens traicere ad indulgentiam Assisii*”⁴⁶ također potvrđuje tvrdnju, koju je za piranska hodočašća donio F. Gestrin, da je cilj Gospina crkva a ne crkva sv. Franje Asiškog.⁴⁷

Dva druga marijanska svetišta u Markama u Italiji, *Loreto* i *Recanati*, koja su u šibenskim hodočašćima zastupljena s 23,5%, najvjerojatnije su povezana s legendom o prijenosu nazaretske kućice iz Trsata u Loreto. Naime, prema legendi nazaretsku je kućicu u noći 9/10. svibnja 1291. anđeo prenio na Trsat, a već u noći 10. prosinca 1294. prenijeta je u Recanati, odakle je nakon 8 mjeseci premještena u Loreto. Nova bazilika započeta je 1468. godine, iako se i ranije (1193) spominju hodočašća u Loreto, u tamošnju Gospinu crkvu.⁴⁸ Budući da svi naši podaci datiraju upravo do 1469. godine, dakle prije početka gradnje nove bazilike, hodočasnici su odlazili u staru crkvu („*ecclesiam beate Virginis de Loretho*”).⁴⁹

Jednom se navodi hodočašće u trogirski distrikt „*ad visitandum ecclesiam Sancte Marie de comitatu Tragurii*”⁵⁰, a jednom „*ad ecclesiam Sancte Marie de Zachi*”.⁵¹ *Recanati*

Hodočašća *specima* redovito su povezana s mjestom gdje se čuvaju relikvije nekoga sveca. Jednom se određuje hodočašće sv. Antunu Padovanskom⁵², dva puta svetom Nikoli u Bari⁵³, tri puta sv. Bernardu u Apuliji.⁵⁴ Jednom je spomenuto i hodočašće sv. Antunu de Viennois⁵⁵ i sv. Šimunu u Zadar.⁵⁶ Najzastupljenije je hodočašće u Santiago

Sv. Križ na Čiovo

44 HAZ, KV 29r, 207v, 283r.

45 „*intendens proficisci Assisium*”, „*iturus Assisium*”, „*Peregrinatio ad Assisium*”. HAZ, KV 60, 61r, 131r, 79v.

46 HAZ, KV 38v.

47 F. GESTRIN, 75.

48 Loreto, LThK 1144; F. JURČEVIĆ, 25.

49 HAZ, KV 5r, 37v, 106r.

50 Najvjerojatnije se radi o čudotvornoj slici Gospe Dridske, koja je pred turskom navalom iz sela Bosiljana, sada Marina, 1500. godine prenešena na Čiovo. Usp. E. PERIČIĆ, Marijanski kult u Hrvatskoj XVI. st. Svetišta i diplomatski izvori, *Advocata Croatiae. Zbornik radova hrvatske sekcije VIII. marijanskog i XV. marijanskog kongresa*, Zaragoza, 3–12. 10. 1979, Zagreb 1980, 10, 22.

51 Lokalitet de Zachi nismo mogli utvrditi. Možda se radi o mjestu Zucco u provinciji Palerma, u općini Giardinello. Usp. Dizionario enciclopedico Italiano, Roma, 1961.

52 „*ad sanctum Antonium de Padua*”. HAZ, KV 25. V. 1464, 207v.

53 „*ad visitandum ecclesiam sancti Nicolai de Baro*”. HAZ, KV 5. IV. 1456; 13. II. 1453, 32r/.

54 HAZ, KV 4. VI. 1456, 98v; 28. II. 1463, 215r; 23. X. 1468, 283r.

55 „*ad sanctum Antonium de Vienna*”. HAZ, KV 13. I. 1468, 267r.

56 „...*visitet ecclesiam sancti Simeonis de Jadera*”. HAZ, KV 1. XII. 1468, 284r. Usp. JELIĆ, Moći sv. Šimuna u Zadru, Rad JAZU 145, Zagreb 1901, str. 160–225.

de Compostela. To hodočasničko mjesto spominje se već u 10. stoljeću kada je onamo preneseno tijelo sv. Jakova, ali hodočašća postaju brojnija tek u 14. i 15. stoljeću kada je uz to mjesto povezano udijeljivanje oprosta.⁵⁷ Od sveukupnih hodočašća u analiziranom razdoblju 16,2% otpada upravo na Sv. Jakova u Composteli, a po postotku to je mjesto u šibenskim hodočašćima zastupljeno odmah nakon Rima i Assisia. Razlozi tome su svakako i štovanje sv. Jakova u Šibeniku, kome se od 1441. godine podiže i nova crkva. Ali hodočašća Sv. Jakovu u Compostelu poznata su i ranije. Dvadeset i prvi svibnja 1414. u Šibeniku je osnovana i bratovština Sv. Jakova iz Compostele čiji članovi su bili obvezni poći na hodočašće svecu, ili – u slučaju da to ne mogu učiniti – imali su dati svoj prinos za crkvu sv. Grgura u kojoj je bilo sjedište bratovštine.⁵⁸

Konačno, po svojoj dužini, teškoćama s kojima su se hodočasnici mogli susresti, hodočašće u Svetu zemlju bilo je u srednjem vijeku najviše u cijeni. To je jedno od „većih“ hodočašća u shvaćanju tadašnje Evrope. Premda su hodočašća u Jeruzalem poznata već od 4. stoljeća, ona postaju učestalija nakon križarskih ratova. U 14. i 15. stoljeću tamonjnje muslimansko stanovništvo nije hodočasnicima pravilo teškoća, jer je od različitih taksa imalo i gospodarske koristi. U Jeruzalemu su u 15. stoljeću i dva zastupnika-konzula, jedan iz Genove a drugi iz Venecije, koji su bili zaduženi za prihvati i zaštitu hodočasnika.⁵⁹ U analiziranom razdoblju poznata su tri hodočašća u Jeruzalem, i to sve zamjenična na temelju oporučnog legata. U oporukama se kao odredište navodi pohod Svetom grobu (*ad Sepulcrum Christi*)⁶⁰, ali i druga mjesta iz Isusova života.⁶¹ Svakako su hodočasnici iz Šibenika i ranije putovali u Jeruzalem. Godine 1422. Stanko Tolimerić, šibenski plemić, ostavlja četvrtinu svih svojih dobara hodočasniku koji za njegovu dušu pođe u Jeruzalem.⁶²

Budući da je hodočašćenje u Jeruzalem zahtijevalo i veće meterijalne izdatke, bilo je slučajeva kada su oporučitelji ostavili na volju izvršiteljima da nekoga pošalju u Jeruzalem ili nekamo drugamo. Tako Prija, udova pok. Franje Konjevića, šibenskog plemića, ostavlja sve svoje posjede u selu Koševići, u šibenskom distriktu, da se od toga ispla-

57 P. A. SIGAL, 111–120; L. Vasquez de PARGA, J. M. LACARRA i J. URJA RIUS, *Las Peregrinaciones a Santiago de Compostela*, Madrid, 1948, 3 sv; R. DE LA COSTE MESSELIERE, *Pèlerins et chemins de Saint-Jacques en France et en Europe du Xe siècle a nos jours* (zbornik radova), Paris, 1965; I. MIECK, *Zur Wallfahrt nach Santiago de Compostela zwischen 1400. und 1650. Resonanz, Strukturwandel und Krise. Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, Reihe I, 29 (1976).

58 V. MIAGOSTOVICH, *L'avventuroso viaggio di Pietro Quirini*, Zadar, 1903, 7.

59 P. A. SIGAL 93–99. Općenito o hodočašćima u Jeruzalem s literaturom vidi: B. KÖTTING, *Peregrinatio ad loca sancta*, *LThK* 8, 268–269; za 15. st. usp. H. F. M. PRESCOTT, *Le voyage de Jérusalem au XV-e siècle*, Paris, 1959. Usp. također H. LAHRKAMP, *Itinerarien*, *LThK* 5, 822–824.

60 HAZ, KV 9. III. 1456, 189r.

61 „*Visitare sepulchrum nostri boni et optimi Salvatoris Christi Jesu et alia loca devotionis ibi prope*”. HAZ, KV 12. IV. 1466, 255r.

62 V. MIAGOSTOVICH, *Per una cronaca Sebenicense*, *Rivista Dalmatica*, Nuova serie IV, fasc. II, 1908 (separat), 3.

te pogrebni troškovi, a od ostataka jedan hodočasnik pošalje ili u Rim ili k Sv. Jakovu u Compostelu ili u Jeruzalem.⁶³

Kako su do sada istraženi podaci jedino za Piran⁶⁴, ovdje ćemo provesti usporednu analizu broja i pravca hodočašća Šibenika i Pirana (*Vidi priloženu tablicu!*). G. Gestrin je, obrađujući piranska hodočašća, za drugu polovicu 15. stoljeća evidentirao ukupno 164 hodočašća. Na žalost, nije donio podatke o tome u kojoj mjeri je sačuvana serija oporuka i arhiva Pirana, pa je teško utvrditi do koje mjere su ti podaci za drugu polovicu 15. stoljeća statistički pouzdani. U oporukama Šibenika za samo 14 godina evidentirali smo 68 hodočašća, što znači da je omjer prema piranskim 1:2,4. Ako bi ta zakonitost vrijedila za čitavu polovicu stoljeća, onda je iz Šibenika u drugoj polovici 15. stoljeća otprilike bilo 226 hodočašća.

Što se tiče pravca hodočašća, u 9 slučajeva je isti pravac. Međutim, različito su zastupljena pojedina mjesta. Kod piranskih hodočašća najviše je zastupljen Assisi (34,1%), a onda Rim (28,04%) te Loreto (21,3%), dok je kod šibenskih najviše zastupljen Rim (33,8%), zatim Assisi (17,6%) a na trećem je mjestu Sv. Jakov u Composteli (16,2%). Kao što se kod Šibenika može učestalost u Compostelu protumačiti posebnim štovanjem sv. Jakova u Šibeniku, tako se kod Pirana Loreto, koji je znatno više zastupan nego u Šibeniku, može protumačiti blizinom Trsata i njegovom povezanošću s Loretom. Uz to iz Šibenika u analiziranih 14 godina trojica hodočasnika putuju u Jeruzalem, a iz Pirana samo jedan. Ostalo što se razlikuje kod Pirana i Šibenika svakako je uvjetovano i inače održanim trgovačkim vezama s hodočasničkim mjestima. Tako iz Šibenika hodočaste u Bari, S. Maria de Zachi, Zadar i Trogir, a iz Pirana u Rijeku i slovensko zaleđe (Stara Gora, Sv. Kuzma i Damjan te Ljubljana). Prema tome, mjesta hodočašća koja se razlikuju imaju više lokalno značenje, a osnovna odredišta – uz razlike broja hodočašća – u oba mjesta se sasvim podudaraju. Zanimljivo je ovdje spomenuti da su glavna mjesta hodočašća Šibenika i Pirana slična kao i kod hodočasnika iz drugih evropskih zemalja.⁶⁵

2
Dva su oblika hodočašća u Šibeniku u 15. stoljeću: osobna i zamjenična. Oni koji na hodočašće idu osobno u oporuci izražavaju svoju namjeru riječima „*cupiens tralicere ad ecclesiam...*“, „*navigaturus, iturus Romam.. Assisium*“⁶⁶, dok oporučitelji koji ostavljaju legat određuju da netko mjesto njih pođe na određeno hodočašće ili pak određuju osobu koja će poći.⁶⁷ Analizom sačuvanih podataka u 55 oporuka možemo utvrditi da na jednu oporuku prosječno dolazi 1,23 hodočašća. Taj prosjek je uvjetovan time što oni koji ostavljaju legat određuju da na hodočašće pođe jedan, dva, tri ili četiri hodočasnika. Odnos onih koji osobno putuju i koji ostavljaju legat za hodočašće

63 HAZ, KV 11. IV. 1452, 16r.

64 F. GESTRIN, nav. mj.

65 Tako npr. iz nizozemskih gradova najviše putuju Sv. Jakovu u Compostelo (25 gradova), u Rim (14 gradova), u Bari (13 gradova), Saint-Antoine de Viennois (6 gradova), Assisi (5 gradova). Usp. P. A. SIGAL, 24–25.

66 HAZ, KV 3. IX. 1451, 5r; 17. VII. 1454, 61r; 17. VII. 1455, 78r i sl.

67 Određuju da netko konkretno pođe (muž, svekrva, žena), ili da izvršitelji ili pak bratovština ili netko od obitelji odredi jednoga hodočasnika.

jest 47,3% : 52,7% u korist legata. Sasvim drukčiju sliku pružaju u drugoj polovici 15. stoljeća piranska hodočašća, gdje je taj odnos 5,5% : 94,5% u korist legata.⁶⁸ F. Gestrin, analizirajući odnos prve polovice 15. stoljeća (za koju donosi dosta mali broj hodočašća u Piranu, svega 25) i u kojoj je odnos osobnih hodočašća i legata 35% : 55%, zaključuje da je u drugoj polovici 15. st. učinjen pomak u korist legata „u skladu s općenitim... promjenama vjerskog mišljenja unutar Katoličke crkve”, kao što je poimanje grijeha, oprost i dr.⁶⁹ Ne samo opće poznati podaci o poimanju koje se zbiva u 15. stoljeću unutar Katoličke crkve već i konkretni podaci Šibenika opovrgavaju takvu tvrdnju. U Šibeniku, čak ako promatramo sve slučajeve hodočašća (68) a ne samo oporuke (55), odnos osobnih prema zamjениčnim hodočašćima i dalje ostaje dosta velik 38,2% : 61,8%. F. Gestrinov zaključak bi se mogao opravdati samo ako bismo promatrali odnose osobnih hodočašća 13. i 14. stoljeća u odnosu na 15. stoljeće kada je unutar Crkve promjena u poimanju oprosta, relikvija i sl. znatnije izražena.

I s obzirom na pravce putovanja udio osobnih hodočašća otprilike odgovara udjelu svih hodočasnika, kako se može vidjeti iz slijedeće tabele:

	Osobna %	Sva hodočašća %
Rim	30,8	33,8
Compostela	26,9	16,2
Loreto	7,7	10,3
Recanati	3,8	13,2
S. Maria de Zachì	3,8	1,5

U tabeli su postoci kod osobnih hodočašća izračunati s obzirom na sveukupan broj tih hodočašća (26), dok su pravci za sva hodočašća uzeti prema sveukupnom broju (68). Zanimljivo je da je Compostela najviše zastupljena kod osobnih hodočašća u usporedbi sa svim hodočašćima. Najveće i najvažnije hodočašće u Jeruzalem analiziranim izvorima ni jednom nije osobno, već jedino zamjениčno na osnovi legata.

Analizom spolne strukture dobivamo slijedeću sliku:

	muškarci	žene
Svi oporučitelji	56,4 %	43,6 %
Osobno putuju	53,8 %	46,2%
Ostavljaju legat	58,6 %	41,4 %

Od svih oporučitelja (55) nešto je više muškaraca (56,4 %). Omjer je najveći u slučajevima ostavljanja legata gdje su muškarci zastupljeni sa 58,6%, dok su žene najviše zastupljene kod osobnih putovanja (46,2%).

68 F. GESTRIN 76. Za prvu polovicu F. Gestrin je na ukupnih 25 hodočašća utvrdio omjer 35% : 55% u korist zamjениčnih.

69 Ondje.

Premda statistički obrađujemo srazmjerno kratak vremenski period, podaci pokazuju da su kod šibenskih hodočašća otprilike jednako zastupljeni muškarci i žene. Ako se analiziraju sačuvani podaci o ženama s obzirom na bračni status, dobivaju se podaci koji nam mogu osvijetliti njihov tadašnji društveni položaj. Naime, od 12 žena koje osobno putuju 8 je udovica, dok od 12 žena koje ostavljaju oporučni legat za hodočašće samo su 4 udovice. U srednjem vijeku u Šibeniku i žene čine oporuku, bilo za miraz koje su donijele bilo za druga svoja dobra. Stoga i žena, kada umire prije muža, u mnogim slučajevima sastavlja oporuku. U svakom slučaju očito je da udovice više putuju, dok oporuke ostavljaju više one kojima je bračni drug još živ, te u ponekom slučaju njega zadužuju da sam pođe na hodočašće ili da odredi nekoga drugoga. Zanimljivo je da udovice koje ostavljaju legat također u nekim slučajevima to čine na želju svoga pokojnoga muža.⁷⁰

Iz analizirane građe dobivaju se i zanimljivi odnosi u vezi s društvenim i gospodarskim položajem onih koji osobno putuju na hodočašća kao i onih koji ostavljaju legat za hodočašće. Općenito vrijedi konstatacija, koju i za Piran donosi F. Gestrin,⁷¹ da su na hodočašća putovali i ostavljali legat svi društveni slojevi, premda ne u jednakoj mjeri. S obzirom na pravni položaj stanovnika grada i distrikta analizirani podaci daju slijedeću sliku:

	građani	stranci	distriktualci
Svi oporučitelji	58,2%	9,0%	32,7%
Osobno putuju	65,4%	7,7%	26,9%
Ostavljaju legat	51,8%	10,3%	37,9%

Najviše osobno putuju ili ostavljaju legat za hodočašće sami građani, odnosno osobe nastanjene u Šibeniku (*habitatores*) što je i razumljivo s obzirom na njihov bolji gospodarski položaj. Kod građana veći je postotak onih koji osobno putuju (65,4%) od onih koji ostavljaju legat (51,8%), dok je sasvim obratno u slučaju distriktualaca gdje su više zastupljene osobe koje ostavljaju legat (37,9%) od onih koji osobno putuju (26,9%). Od društvenih slojeva najviše su zastupljeni obrtnici, uključimo li u taj sloj njih osobno i njihove žene. Od svih oporučitelja oni su zastupani sa 14,5%, dok od svih osobnih putovanja oni putuju 19,2%. Taj postotak se smanjuje u slučajevima legata koje ostavljaju obrtničke obitelji (10,3%). Budući da su obrtnici živjeli u gradu, njihov udio od svih građana je na cjelokupni broj oporuka (55) 25%, dok osobno putuju 29,4%, a ostavljaju legat 20%. Među obrtnicima spominju se kožar, veslar, postolar, brijač, klesar. Ako bismo u tu kategoriju svrstali i obitelji pomoraca (mornara i zapovjednika), postotak bi bio još veći. Sve to potvrđuje značenje toga sloja, na što je u svojem radu

70 Tako Kata, ud. majstora Stjepana Radinovića, postolara, namjeravajući poći na put, čini oporuku i u njoj iznosi kako je njezin pokojni muž izrazio u svojoj oporuci želju da pođu dva hodočasnika, i to jedan u Compostelu a drugi u Jeruzalem. Za izvršenje te muževljeve želje zadužuje svoga brata Antuna. HAZ, KV 9. III. 1456, 189r.

71 F. GESTRIN, 76.

ukazao i Frajdenberg.⁷² Manje od obrtnika u hodočašćima su zastupani šibenski plemići. Od svih oporučitelja oni sudjeluju samo s 10,8%, od toga osobno putuju 11,5% a ostavljaju legat 10,4%. Teško je naći uzrok takvoj pojavi. Nije isključivo da su određeni obrtnički slojevi hodočašća smatrali i svojim društvenim ugledom, dok su plemići u svojim oporukama ostavljali više legata za određene druge potrebe, kao što su građne crkava, pomoć bratovštinama, bolnici i dr.

Od svih slučajeva samo jednom ista osoba putuju dva puta. To je Gregoje Skalčić iz Dazline koji 1451. godine putuje u Loreto a 8 godina kasnije 1459. u Rim.⁷³ Premda se motivi hodočašća i kod šibenskih hodočasnika bitno ne razlikuju od motiva poznatih i za tadašnju Evropu, ipak ima nekih posebnosti koje je potrebno istaknuti.

Oni koji osobno putuju redovito ne navode nikakav razlog zašto idu na hodočašće, već jednostavno da namjeravaju posjetiti neku crkvu, hodočastiti u neko mjesto ili jednostavno putovati u određeni grad.⁷⁴ Samo u jednom slučaju navodi se motiv dobivanja oprosta. Majstor Radosav Cvitanović putuje u Assisi radi dobivanja oprosta.⁷⁵ U jednom drugom slučaju Šimun Brajković izvršava zavjet učinjen još u djetinjstvu da pođe k Sv. Mariji u Recanati.⁷⁶

Kod oporučitelja koji ostavljaju legat da netko drugi pođe na hodočašće redovito se navodi i razlog: „*pro anima sua*”, „*pro anima testatoris, testatricis*”. Koji put se jednostavno izražava želja da netko pođe na hodočašće.⁷⁷ U jednom slučaju se navodi i ispunjenje zavjeta.⁷⁸ O zavjetu se vrlo vjerojatno radi i u slučaju kada oporučitelj nalaže da se u dotično hodočasničko mjesto odnese i dar.⁷⁹ Katkad oporučitelj određuje da netko pođe na hodočašće „*pro anima matris sue*”⁸⁰, „*pro anima mariti sui*”⁸¹, „*pro anima sua et... fratris*”⁸², za dobročinitelja⁸³. Prema tome, najveći broj slučajeva je zagovor za dušu, što je povezano s vjerom u prekogrobni život i opraštanjem od vremenitih kazni. Isti taj razlog je prisutan i kod osoba koje idu radi dobivanja oprosta. Kod zavjeta se najvjerojatnije radi o zahvali za postignuto vremensko dobro (ozdravljenje, očuvanja od zaraze i dr.). Zanimljiv je i slučaj zahvalnosti prema dobročinitelju pove-

72 M. M. FREIDENBERG, Dinamika gradske strukture u Dalmaciji XIV–XVI. stoljeća, *Radovi Centra JAZU u Zadru* 24, Zadar, 1977, 71–95.

73 HAZ, KV 3. IX. 1451, 5r i 12. IV. 1459, 148r.

74 „*intendens... visitare ecclesiam... limina, iturus, navigaturus, volens traicere ad...*”

75 „*intendens traicere ad indulgentiam Assisii*”. HAZ, KV 20. VII. 1453, 38v.

76 „*Simon Braichovich de Sibenico puertine etatis, uti ipse se retulit, intendens traicere ad Sanctam Mariam de Rechanato*”. HAZ, KV 21. VI. 1454, 65r.

77 „*...paretur mitti unus homo qui vadat Romam*”, „*mitti voluit de bonis ipsius testatricis unum hominem Romam*”. HAZ, KV 28. V. 1464, 207v; 12. XII. 1458, 140v.

78 „*... per satisfaction del mio voto*”. HAZ, KV 28. II. 1463, 215r.

79 „*unum cereum... unum duplerium de cera*”. HAZ, KV 27. II. 1469, 290r; 5. IV. 1456, 93.

80 HAZ, KV 11. II. 1466, 237v.

81 HAZ, KV 25. X. 1468,...

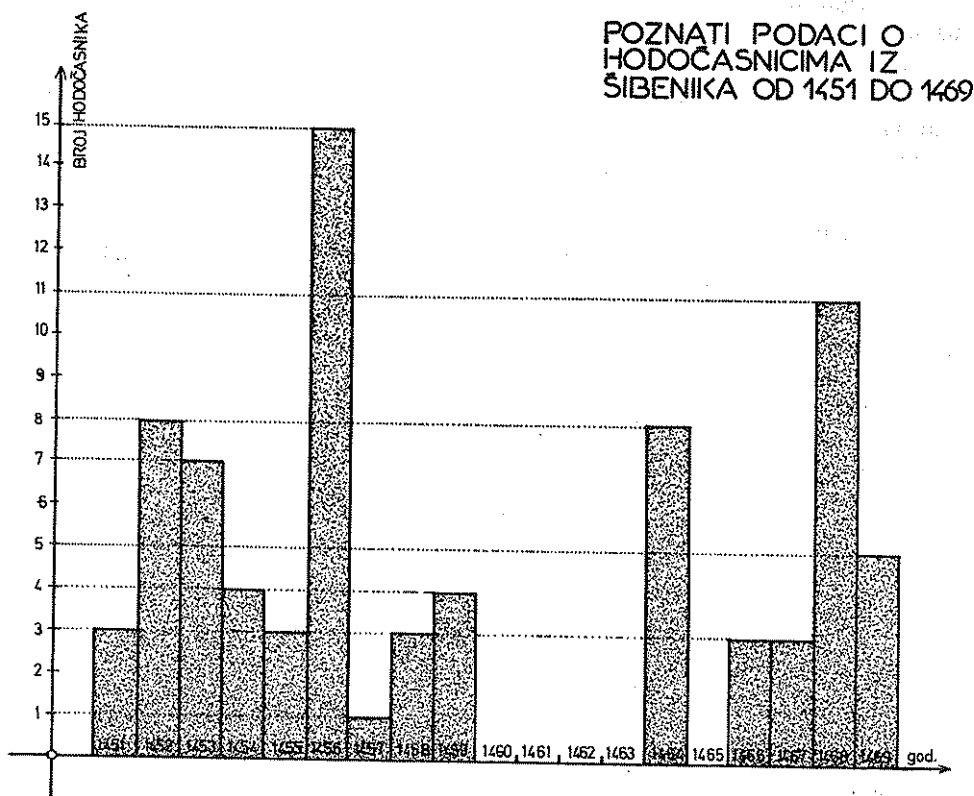
82 HAZ, KV 15. XII. 1467, 265r.

83 „*...pro anima olim Radci Cvitnich a quo gratis beneficium accepi... pro anima quondam Slavice a qua beneficium accepi, qui insuper meam et eius animam commendavit...*”. HAZ, KV 12. IV. 1466, 255r.

zan s oslobođenjem od vremenite kazne (oprost). Premda nemamo nikakve izričite potvrde, svakako se ne mogu isključiti i drugi razlozi kao želja za putovanjem, posjetom određenog mjesta, što je moglo biti spojeno i s vjerskim motivima.

Promotrimo li broj hodočašća u pojedinim godinama, dolazimo do nekih pretpostavki o povodima i uzrocima hodočašća (*Vidi priloženi grafikon!*). U vrijeme kuge razumljivo je da su zavjete činili više nego u drugim redovnim prilikama. Zacijelo, i strah od zaraze je uvjetovalo i ostavljanje legata za ispokoj duše. Najveći broj hodočasnika pojavljuje se upravo u godinama kada smo utvrdili da je u Šibeniku postojala kuga ili opasnost od nje (1452–1453, 1456, 1464 i 1468).

Najveći broj oporučitelja (29) ostavio je legat za jednoga hodočasnika (48,2%), zatim za dvojicu (34,6%) dok za trojicu (6,9%) ili četvoricu (10,4%) broj legata naglo opada, što je uvjetovano i većim izdacima za troškove puta.

Oporučitelji koji ostavljaju legat za hodočašće redovito određuju pravac hodočašća. U jednom slučaju navodi se mogućnost triju pravaca (Rim, Sv. Jakov ili Jeruzalem), već prema tome koliko bude novca preostalo kada se namire pogrebni troškovi.⁸⁴

Kod oporučitelja koji ostavljaju dva ili više legata za hodočašće koji put se točno određuje da li da pođe jedna ili dvije osobe⁸⁵, odnosno da jedan hodočasnik posjeti dva mjesta.⁸⁶ Samo u jednom slučaju ostavlja se legat da više osoba pođu na jedno mjesto: tri osobe u trogirski distrikt, u crkvu Svete Marije.⁸⁷

Redovito se ne određuje osoba koja će poći na hodočašće, već se jednostavno kaže da netko treba biti poslan,⁸⁸ ili da se od imovine oporučitelja novac utroši za hodočašća⁸⁹. U svim tim slučajevima oporučitelj obvezuje izvršitelje oporuke (*commissarii*) da prema svojoj savjesti (*iusta eorum conscientia, in eorum conscientia*) učine prema oporučiteljevoj želji.

U nekim slučajevima ipak se točno određuje osoba koja će poći na hodočašće. Tako žene određuju da na hodočašće pođe njihov muž ili da on odredi nekoga drugoga.⁹⁰ Ima slučajeva kad se određuje da djeca pođu osobno ili da nekoga pošalju,⁹¹ ili pak ako ne može poći netko od djece ili oporučitelj ostane bez nasljednika, neka se za to pobrine određena bratovština.⁹² Jedan oporučitelj određuje svoju svekrvu i ženu da pođu na hodočašće.⁹³ Koji put se zadužuje i ispovjednik.⁹⁴ Jedan kanonik određuje

84 „*Pria relicta quondam ser Francisci Cognevich... ordinavit quod omnes sue possessiones quas habet in villa Cossevichia districtus Sibenici vendi debeant ad publicum incantum per suos infrascriptos commissarios, qui de pecuniis inde extrahendis solvere debeant omnes expensas funeris sui et de residuo precii earum mittere debeant aliquem vel Romam vel ad Sanctum Jacobum vel Jerusalem iusta eorum conscientiam pro anima testatricis*”. HAZ, KV 11. IV. 1452, 16r.

85 „*ad visitandum ecclesiam Sancte Marie de Assisio et ecclesiam sancti Bernardi ad civitatem Aquile vel mittere duos peregrinos vel unus qui visitet dictas ecclesias*”. HAZ, KV 25. X. 1468, 283r.

86 „*...un homo a San Bernardin glorioxo in Apulla e chel faza la via de S. Maria de Loreto in La Marcha*”. HAZ, KV 28. II. 1463, 215r.

87 „*...visitandum ecclesiam Sancte Marie de Comitatu Tragurii*”. HAZ, KV 27. II. 1469, 290r.

88 „*...mittere debeant aliquem*”, „*voluit quod mitteretur una persona*”, „*...mittatur aliqua persona*”, „*...unus peregrinus*”, „*...unus homo*”, „*...pro duo homines mittentes Romam*”, HAZ, KV 11. IV. 1452, 16r; 15. XII. 1467, 265r; 5. IV. 1456, 93r; 28. V. 1464, 207r; 28. V. 1464, 208v.

89 „*...et si quid superfuert de dictis libris ducentis voluit id dispensari in peregrinationibus...*”. HAZ, KV 5. VIII. 1467, 259v.

90 HAZ, KV 25. X. 1468, 283r; 13. IX. 1451, 5v–6r; 12. VII. 1457, 121r.

91 HAZ, KV „*...quod filii sui vel mittant unum vel unus ispsorum vadat visitatum...*” 4. IV. 1464, 205r.

92 HAZ, KV 2. VIII. 1454, 61v–62r; 13. III. 1467, 245v.

93 HAZ, KV 5. X. 1456, 106r.

94 HAZ, KV 16. XII. 1452, 29r; 8. IV. 1456, 94r. Čini se, u više slučajeva, da su redovnici odlazili umjesto drugih na hodočašće. Za nešto kasnije razdoblje podatke nalazimo kod S. KRAŠIĆ, Regesta pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392–1600), *Arhivski vjesnik* XVII–XVIII (1974–1975). Donosimo nekoliko primjera za 15. st. Dominikanac Kristofor iz Dubrovnika dobiva dozvolu da pođe u Rim „*pro quondam voto*” 22. V. 1478, br. 340, str. 194; također iz Dubrovnika idu dominikanci: Dominik u Compostelu 13. II.

da pođe neki Lav, koji je bio njegov *filius naturalis* ili da se on pobrine te pođe na hodočašće netko drugi.⁹⁵

Vrijeme polaska na hodočašće od dana sastavljanja oporuke vrlo je različito. Kod osobnih hodočašća najvjerojatnije razmak od dana oporuke do polaska na hodočašće nije bio odveć veliki, jer su i oporuku sastavljali kako bi sve uredili prije polaska na put. Zanimljivo je da prema nadnevcima oporuka onih koji osobno putuju možemo utvrditi da su šibenski hodočasnici redovito na put polazili u društvu s nekim drugim. Od 26 takvih oporuka, samo u 9 slučajeva nije moguće povezati nadnevke oporuka, pa prema tome ni istodobni polazak. Kod ostalih to možemo učiniti s dosta velikom vjerojatnošću.

Tako npr. Slavica, ud. Marka Bagunarića, i Lucija, ud. Gojislava Naderice, čine oporuke 17. i 19. srpnja 1454. a namjeravaju putovati u Rim⁹⁶. Također 17. i 19. srpnja godinu dana kasnije oporuku čine Lucija, ud. Petra Modripetića, šibenskog plemića, i Radica, žena Damjana, koje putuju u Assisi⁹⁷; mjesec dana kasnije iz jedne oporuke (*breviarium testamenti*) saznajemo da je Kata, ud. Bogdana Tičića, umrla na hodočašću u Assisi,⁹⁸ pa se i njezino hodočašće može povezati s dva prva. Najveći broj oporuka, njih šest, učinjen je u razdoblju od 23. veljače do 11. ožujka 1456. godine, i to sve za osobe koje namjeravaju putovati u Santiago (Compostela), što nas navodi na zaključak da su oni putovali skupno.⁹⁹ U Rim također vjerojatno putuju zajedno dvije osobe koje čine oporuku 20. i 21. travnja 1456,¹⁰⁰ kao i dvije osobe koje čine oporuku 21. i 24. travnja 1458.¹⁰¹ Tri oporuke su sastavljene i u razdoblju od 31. ožujka do 12. travnja 1459, u kojima također stoji da oporučitelji putuju u Rim.¹⁰²

Oni koji su osobno putovali trebali su prije odlaska urediti i ostale svoje pravne poslove, kao vođenje posjeda i sl. To je bilo u skladu s tadašnjim općim običajima i s pravnom praksom.¹⁰³ Međutim, podataka o tome nemamo, i pretpostaviti je da su to umjesto njih radili njihovi najbliži u obitelji. Ipak, u jednoj ispravi od 28. veljače 1446. stoji da su Toma Skaramuca i Radivoj Milgostić, nakon učinjenog obračuna trgovačkog društva koje su bili sklopili, iznova produžili to društvo jer je Toma Skaramuca

1480, br. 414, str. 201; Martin u Rim „*visitare limina apostolorum Petri et Pauli*“ 6. II. 1497, br. 843, str. 237; Salvator u Jeruzalem „*ad sepulcrum Domini nostri Iesu Christi*“ 2. XII. 1497, br. 863, str. 239; Jakov također u Jeruzalem 25. IV. 1492, br. 685, str. 227; a dominikanac Matej iz zagrebačkog samostana ide u Rim „*pro anima patris sui nuper defuncti*“ 27. VIII. 1492, br. 781, str. 233. Za takva hodočašća redovnici su morali dobivati posebne dozvole od vrhovnog poglavara Reda.

95 HAZ, KV 13. II. 1453, 32r.

96 HAZ, KV 60v, 61r.

97 HAZ, KV 79r, 79v.

98 HAZ, KV 79v.

99 HAZ, KV 88r, 88v, 91r, 91v.

100 HAZ, KV 95r, 95v.

101 HAZ, KV 131r.

102 HAZ, KV 146v, 147r, 148r.

103 Statut Šibenika V, 1. O pravnom položaju hodočasnika v. P. A. SIGAL, 54–58.

išao na hodočašće u Compostelu. Radivoj Milgostić je dobio za trgovanje zajednički polog od 2035 libara i 16 soldi, i nakon Tomina povratka trebao je voditi sve poslove te na kraju dati račun o tome.¹⁰⁴

Drukčiji slučaj o vremenu polaska na hodočašće jest kod oporuka s legatima. U najvećem broju slučajeva ne određuje se nikakav rok, već se samo nalaže izvršiteljima oporuke da imaju nekoga poslati na hodočašće te da to učine prema svojoj savjesti. Samo u tri slučaja određuje se rok (od ukupno 29 legata). Tako Kata, ud. majstora Stjepana Radinovića, postolara, određuje da njezin brat Antun pošalje jednoga hodočasnika najkasnije tri godine nakon njezine smrti¹⁰⁵, Radušin Sločić nalaže da se u roku od pet godina jedan hodočasnik pošalje u Jeruzalem¹⁰⁶, a Mihovil Simeonić, šibenski plemić, određuje da su izvršitelji oporuke u savjesti dužni bez odgađanja poslati jednoga hodočasnika u Rim, a drugoga najkasnije u roku od tri godine u Jeruzalem.¹⁰⁷

Iz toga proizlazi da su se takva hodočašća obavljala ili odmah nakon oporučiteljeve smrti ili kasnije. Izneseni podaci govore o roku od pet godina nakon oporučiteljeve smrti. Međutim, kako su oporuke ljudi sastavljali ili u slučaju kuge, bojeći se smrti, ili u poodmakloj dobi ili kada bi teže oboljeli¹⁰⁸, taj rok se mogao još i više odužiti. Oporuke su se mogle i mijenjati, no o tome je također bila sastavljena notarska isprava (*codicillum*).¹⁰⁹ Gornji slučaj oporuke Mihovila Simeonića je u tom pravcu indikativan, jer je izvršenje te oporuke oduženo i više od 20 godina. Naime, iz jedne kasnije isprave iz 1490. godine saznajemo da su njegova djeca 5. srpnja 1490. godine sklopila ugovor s fra Mihovилоm Mikulotićem, franjevcem, da on pođe u Jeruzalem. Na rubu je 28. siječnja 1493. dopisano da je pogodba ispunjena jer se on vratio s hodočašća.¹¹⁰

Analizirana građa daje nam kakav-takav uvid i u izvore troškova za putovanje kao i stvarne troškove puta. Kako je očito iz oporuka s legatom, netko je mogao poći na put na trošak druge osobe. Nije isključeno da je i u slučajevima osobnih putovanja netko putovao na tuđi račun, jer u oporukama takvih hodočašća (kada netko sam putuje) nema nikakve oznake o troškovima. U oporukama s legatom u najvećem broju slučajeva ne određuje se novčani iznos, već samo to da netko pođe na hodočašće „*de suis bonis*”, bez ikakve dalje precizacije.

104 Biskupski arhiv u Šibeniku, sv. 263, 20v-21r.

105 „...*usque annos tres post eius mortem...*”. HAZ, KV 15. XII. 1467, 265r.

106 „...*infra terminum quinque annorum...*” HAZ, KV 9, III. 1456, 189r.

107 „...*in eorum conscientia absque dillatione*”, a drugoga „*ad plus usque ad annos tres subsequentes*”. HAZ, KV 12. IV. 1466, 255r. Zanimljivo je da je rok za slanje hodočasnika u Jeruzalem uvijek duži od slanja u druga hodočasnička mjesta.

108 Obična formula kojom počinje oporuka glasi: „...*per gratiam Iesu Christi mente, sensu et intellectu sanus licet corpore languens, timens improvisus mortis eventus ne intestatus decedat...*”; ali su oporuku pravili i zdravi ljudi „...*per Dei gratiam sana mente, memoria, intellectu et corpore ne decederet intestata ordinationem omnium bonorum suorum per presens nuncupatum sine scriptis testamentum fecit in hac forma...*”. HAZ, KV 23. I. 1459, 143v.

109 Tako npr. Vlada, ud. Lovre Ligničića, izradila je dvije oporuke, jednu 12. XII. 1458. a drugu deset godina kasnije 12. XII. 1468. Ipak, svoju odluku o slanju dvaju hodočasnika nije izmijenila. HAZ, KV 140v, 284v.

110 Usp. V. MIAGOSTOVICH, *Il nuovo cronista di Sebenico* II (1894), 81.

Druga skupina oporučitelja za troškove hodočašća određuje određeni dio svoje imovine. Tako Mihovil Koslović iz Grebaštice ostavlja u legat bratovštini Svete Marije u Grebaštici dio svoga vinograda s obvezom da ona pošalje jednoga hodočasnika u Loreto.¹¹¹ Slično Magdalena, žena Nikole Maharunića sa Žirja, određuje da se od prihoda njezina vinograda pošalju dvije osobe, jedna u Zadar a druga u Recanati.¹¹² Cifta, žena Pavla „de Bossina” nastanjena u Šibeniku, ostavlja polovicu svih svojih dobara da svećenik Stipulus ili netko drugi pođe u Loreto,¹¹³ dok Prija, ud. Franje Konjevića, šibenskog plemića, ostavlja posjede u selu Cossevichia u šibenskom distriktu s time da se oni prodaju, naplate od toga pogrebni troškovi a od ostatka netko pošalje na hodočašće u Rim, Compostelu ili Jeruzalem.¹¹⁴ Zanimljiv je slučaj u oporuci šibenskog svećenika Jurja Kožićića. On u oporuci ostavlja Lavu sve svoje knjige, osim brevijara, s time da ih on proda u Šibeniku ili, ako tu ne može, u Padovi ili Bologni te da za dobiveni novac pođe ili pošalje nekoga na hodočašće u Rim, Compostelu i Bari.¹¹⁵

Konačno, u trećoj skupini oporuka određuje se novčani iznos. Sfila, žena Grubiše Slafčića, šibenskog klesara, ostavlja 200 libara za mise, a od preostatka ima se netko poslati u Rim i Recanati.¹¹⁶ Majstor Stjepan Radinović, postolar, ostavlja 100 dukata za dva putovanja, u Santiago de Compostela i Jeruzalem. Njegova žena je za 20 dukata poslala jednoga hodočasnika u Compostelu, a od preostalih 80 dukata njezin brać će u roku od tri godine drugoga hodočasnika poslati u Jeruzalem.¹¹⁷ Mandica, žena Antuna Mlednića, šibenskog plemića, ostavlja mužu svoj miraz od 100 dukata da on, prema tome kako mu odgovara, pošalje jednoga hodočasnika u Rim a drugoga u Recanati.¹¹⁸ A Margarita, žena Radašina Bartulovića iz Tribunjia, ostavlja 20 libara mužu da pođe u Recanati.¹¹⁹

U jednom slučaju oporučitelj posebno plaća hodočasnika „da pohodi crkvu u kojoj je tijelo sv. Bernarda”, određujući mu 2 dukata s time da mu se plate i putni troškovi.¹²⁰

Iz podataka šibenskih oporuka proizlazi da su Šibenčani određivali veće svote za plaćanje hodočasnika negoli što su to činili stanovnici Pirana.¹²¹ Koliki su bili stvarni troškovi puta i plaćanja hodočasnika, ne može se sa sigurnošću utvrditi. Tako iz jednog primjera dobivamo zanimljiv podatak o putu u Jeruzalem. Naime, 1490. godine sinovi šibenskog plemića Mihovila Simeonića daju franjevcu Mihovilu Mikulotiću za

111 HAZ, KV 13. III. 1467, 245v.

112 HAZ, KV 1. XII. 1468, 284r.

113 HAZ, KV 8. IV. 1456, 94r.

114 HAZ, KV 11. IV. 1452, 16r.

115 HAZ, KV 13. II. 1453, 32r.

116 HAZ, KV 5. VIII. 1467, 259r-v.

117 HAZ, KV 9. III. 1456, 189r.

118 HAZ, KV 13. IX. 1451, 5v-6r.

119 HAZ, KV 12. VII. 1457, 121r.

120 HAZ, KV 4. VI. 1456, 98v.

121 Prema istraživanjima F. GESTRIN 78, cijena puta iz Pirana u Rim je stajala 5-7 dukata, u Compostelu 12 dukata, Assisi 4-5 dukata, Loreto 2 dukata.

hodočašće u Svetu zemlju 40 dukata. Odmah su mu u gotovini dali 12 dukata, a preostalih 28 dukata franjevac zalaže za kapelu i crkvu Sv. križa u Krapnju. Mihovilovi sinovi su svoju obvezu izvršili 1493. godine kada se fra Mihovil vratio s hodočašća.¹²²

Gornji podaci pokazuju da je put u Compostelu stajao otprilike 20 dukata, u Jeruzalem 40–80, u Marche i Apuliju 20 libara, dakle nešto više od tri dukata ili 2 dukata i putni troškovi.¹²³

Za razliku od piranskih hodočasnika ili oporučitelja, u Šibeniku su rijetki slučajevi da se određuju i posebni darovi za crkvu u koju netko hodočasti. Samo u dva slučaja se to izričito navodi. Svećenik Juraj, pok. Ivana, određuje da netko na njegov trošak pođe u Bari Sv. Nikoli i onamo odnese voštanicu tešku 2 libre¹²⁴, a Vladislav Dragičević određuje da jedan od trojice hodočasnika koji će na njegov trošak poći u trogirski distrikt u crkvu Svete Marije ponese voštanicu dugu koliko je dug oporučitelj.¹²⁵ Postoji i jedan slučaj da oporučitelj posebno određuje neka netko pođe u Compostelu te ujedno bolnici Svetoga Antuna de Viennois odnese 1 dukat.¹²⁶

Hodočasnički putovi zauzimaju u istraživanjima osobito mjesto jer su to putovi srednjovjekovnih komunikacija općenito.¹²⁷ Za hodočašća iz Šibenika putovi ne predstavljaju naročite teškoće. Najveći dio mjesta kamo su hodočastili Šibenčani nalazi se u Italiji. Tamo se putovalo brodovima koji su i inače s tim krajevima održavali trgovačke veze. Pomorski put je povezivao Šibenik i s drugim priobalnim mjestima, kao što su Zadar i Trogir, premda su postojale i kopnene veze. Teže je odrediti put koji je iz Šibenika vodio u dva velika hodočasnička mjesta: Santiago i Jeruzalem.

Premda se za Jeruzalem najviše koristio morski put, hodočasnici iz srednje i istočne Evrope prolazili su Balkanskim poluotokom. Zacijelo je taj kopneni put bio otežan nakon 14. stoljeća kada su Turci vladali tim krajevima, što je za kršćane predstavljalo posebne teškoće.

Putovi koji su vodili u Santiago de Compostela u literaturi su dosta detaljno istraženi.¹²⁸ Oni su dobili i posebne nazive prema glavnim postajama: *via tolosana*, *via podensis*, *via lemovicensis*, *via turonensis*. U građi nema podataka da li su šibenski hodočasnici brodovima putovali u cijelosti ili samo do Venecije pa zatim preko Padove nastavljali uobičajenim putem za talijanske hodočasnike koji je vodio u Francusku te preko

122 Usp. V. MIAGOSTOVICH, nav. mj.

123 Jakov iz Tridenta ostavlja legat da netko pođe u crkvu gdje je tijelo sv. Bernarda, a za to mu treba dati 2 dukata i isplatiti „*nabulum navigii ineundo et redendo*“. HAZ, KV 4. VI. 1456, 98v.

124 HAZ, KV 4. IV. 1456, 93r.

125 HAZ, KV 27. II. 1469, 290r: „*unum cereum longitudinis persone ipsius testatoris*“.

126 HAZ, KV 18. VIII. 1467, 260v.

127 O hodočasničkim putovima usp. P. A. SIGAL, nav. dj; R. OURSEL, nav. dj. *Le pèlerinage; Cahiers de Fanjeaux 15*, nav. dj. Ta tri autora donose putove osobito za Francusku, ali i za Rim i Jeruzalem. U tim djelima se donose i karte tih putova.

128 Usp. P. A. SIGAL 117. Usp. i literaturu na kraju knjige.

Arlesa, Toulousea, Somporta, Puente-la-Reinea, Burgosa, Léona, Villafranca išao prema Santiagu.¹²⁹

U ovom radu smo na temelju određenog materijala statističkom metodom pokušali obraditi različite vidove šibenskih hodočašća u drugoj polovici 15. stoljeća. Uza svu ograničenost i nepotpunost koju sa sobom nosi ovakva metoda obrade, smatramo da nam analizirani podaci pružaju uvid ne samo u problem srednjovjekovnih hodočašća već općenito u sliku tadašnjega života.

Na kraju nam se nameću neki zaključci:

Ideja hodočašća i njezino oživotvorenje u svagdašnjem životu srednjovjekovnog čovjeka ima bitno iste osobine u našim krajevima kao i u ostaloj Evropi. I u tom smo pogledu dio šire evropske civilizacije. Tri najvažnija hodočasnička mjesta—Rim, Compostela i Jeruzalem — odredišta su šibenskih hodočasnika kao i hodočasnika čitave tadašnje Evrope. Ostala hodočašća uvjetovana su osobitim obilježjima povezanim s „nacionalnim” predajama a i tijesnim trgovačkim vezama koje su Šibenik vezivale s drugom obalom Jadranskog mora. Tendencija k tzv. zamjениčnim hodočasniciima prisutna je u Šibeniku slično kao i u ostalim primorskim krajevima i čitavoj Evropi 15. stoljeća. Građa nam ne dopušta jasniji uvid da li je to uvjetovalo stvaranje tzv. profesionalnih hodočasnika ili su mjesne bratovštine uređivale pitanje tko će poći na hodočašće za koje je ostavljen legat. U nekim slučajevima uloga bratovština je sasvim sigurna. Motivi šibenskih hodočasnika pokazuju tadašnji vjerski mentalitet kao i naglasak koji je u pučkoj pobožnosti stavljen na štovanje svetačkih relikvija, ulogu B. D. Marije u pobožnosti te sve veći zamah koji dobivaju oprosti (indulgencije) povezani s vremenitim kaznama nakon smrti. Zastupljenost pojedinih slojeva uvjetovana je ne samo vjerskim shvaćanjem već i gospodarskim mogućnostima kao i društvenim položajem tih slojeva. Na kraju, valja istaknuti da su i ti hodočasnički „putovi” bili jedan od načina komuniciranja ideja i općenito duhovnih strujanja tadašnje Evrope.

129 Usp. P. A. SIGAL 110; H. TREUILLE, Autour d' une variante de chemin de Saint-Jasques de Toulouse vers le Haut Comminges, *Le pèlerinage, Cahiers de Fanjeaux* 15, 99—116; o prijemu hodočasnika na putu i o gostincima za hodočasnike usp. R. de LA COSTEMESSELIERE — G. JUGNOT, L'accueil des pèlerins a Toulouse, *Le pèlerinage, Cahiers de Fanjeaux* 15, 117—135. Iz jednoga podatka gdje oporučitelj nalaže da se odnese na dar 2 dukata bolnici Sv. Antuna de Viennois, kraj Arlesa (HAZ, KV 18. VIII. 1467, 260v), a neposredno prije toga se ostavlja legat za hodočašće u Compostelu, možemo zaključiti da su hodočasnici iz Šibenika, barem dijelom, putovali i kopnenim putem preko Francuske.

RIASSUNTO

Dopo la breve introduzione sui pellegrinaggi in generale e sul loro significato per lo studio della società medievale, si descrivono i pellegrinaggi degli abitanti di Sebenico nel periodo 1451-1469. Come la fonte per lo studio si usano i legati che si conservano tra i documenti notarili della città di Sebenico nell'archivio storico di Zara. Sono stati evidenziati 55 testamenti: 26 persone hanno personalmente fatto questi pellegrinaggi, e 29 hanno lasciato il legato che qualcun'altro li faccia.

Analizzando questo materiale documentario è stato accertato 68 pellegrinaggi per il periodo 1451-1463 con l'osservazione che per il periodo 1459-1463 i legati mancano.

Nel presente lavoro si analizzano gli itinerari di questi pellegrinaggi dei quali più importanti erano Roma, Assisi, Compostella, Recanati e Loreto. Oltre gli itinerari si descrive la struttura socio-economica dei pellegrini, la parte degli uomini e delle donne e la parte delle diverse classi della società. L'analisi dimostra che gli uomini e le donne itineranti sono quasi a pari numero, e tra le classi sociali più di tutti emergono le famiglie degli artigiani e dei naviganti. Tra i motivi più rilevanti dei pellegrinaggi sebenzani sono l'intercessione per l'anima, poi l'indulgenza e i voti. Si analizza dettagliatamente a chi i legati venivano intestati, il tempo in cui il legato doveva essere compiuto come anche le spese materiali, e con ciò in relazione pure le sostanze del legatario. Alla fine l'autore descrive gli itinerari dei pellegrini sebenzani.

Paragonando il materiale documentario di Sebenico con i dati della letteratura del genere per le altre parti europee, l'autore conclude che quanto agli itinerari, ai motivi e alla struttura sociale la città di Sebenico in questo periodo non differisce dal resto dell'Europa.